

Constructive Components of the Islamic University: A Meta-Synthesis Study

Mohammad Hossein Ronaghi¹, Javad Nazarian Jashnabadi²

Doi:
10.30497/esi.2025.247363.1874

Abstract

Islamic universities, as key institutions in Muslim societies, play a pivotal role in nurturing elites, advancing scientific knowledge, and reinforcing ethical and cultural values. Despite their significance, a comprehensive framework for identifying the constructive components of Islamic universities remains lacking. This study aims to develop a systematic and integrative model to identify the indicators and categories constituting Islamic universities. The research was conducted using a two-stage approach. In the first stage, a meta-synthesis method was employed to extract 63 key indicators from previous studies, which were then classified into nine main categories. In the second stage, the Delphi technique and the participation of academic experts were used to validate, refine, and supplement the indicators with 11 new items. The results showed that management and organizational structure, education and research, ethics and justice, social and cultural, financial and reward systems, continuous development and improvement, international communications and interactions, students and professors, and the university atmosphere and environment play an important role in the formation of an Islamic university. The findings present a coherent framework based on empirical evidence and expert consensus, which can serve as a guide for policy-making, management, and evaluation of Islamic universities. This framework can support strategic planning, foster new research, and enhance the performance of Islamic universities.

Keywords: Islamic Management, Islamic University, Meta Synthesis, Delphi

1. Associate Professor, Department of Management, Shiraz University, Fars, Iran
(Corresponding Author). mh_ronaghi@shirazu.ac.ir

2. PhD in Management, Shiraz University, Fars, Iran. J_Nazarian@shirazu.ac.ir

مؤلفه‌های سازنده دانشگاه اسلامی: یک پژوهش فراترکیب

محمدحسین رونقی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۳۱

جواد نظریان جشن آبادی^۲

Doi: 10.30497/esi.2025.247363.1874

چکیده

دانشگاه‌های اسلامی به‌عنوان نهادهای کلیدی در جوامع اسلامی، نقشی محوری در تربیت نخبگان، ارتقای دانش علمی و تقویت ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی ایفا می‌کنند. باوجود اهمیت این نهادها، فقدان چارچوبی جامع برای شناسایی مؤلفه‌های سازنده دانشگاه اسلامی وجود دارد. این پژوهش با هدف تدوین مدلی جامع و نظام‌مند برای شناسایی مؤلفه‌ها و مقوله‌های تشکیل‌دهنده دانشگاه اسلامی انجام شده است. مطالعه حاضر در دو مرحله اجرا شد: در مرحله نخست، با استفاده از روش فراترکیب، ۶۳ مؤلفه کلیدی از مطالعات پیشین استخراج و در ۹ مقوله اصلی طبقه‌بندی شد. در مرحله دوم، با بهره‌گیری از تکنیک دلفی و مشارکت خبرگان دانشگاهی، مؤلفه‌ها اعتبارسنجی، اصلاح و با افزودن ۱۱ مؤلفه جدید تکمیل شدند. یافته‌ها نشان دادند مقوله‌های مدیریت و ساختار سازمانی، آموزش و پژوهش، اخلاق و عدالت، اجتماعی و فرهنگی، نظام‌های مالی و پاداش، توسعه و بهبود مداوم، ارتباطات و تعاملات بین‌المللی، دانشجویان و اساتید و فضای دانشگاه و محیط در شکل‌گیری دانشگاه اسلامی نقش مهمی دارند. یافته‌های پژوهش چارچوبی منسجم، مبتنی بر شواهد علمی و اجماع خبرگان ایرانی ارائه می‌دهد که می‌تواند به‌عنوان راهنمایی برای سیاست‌گذاری، مدیریت و ارزیابی دانشگاه‌های اسلامی مورد استفاده قرار گیرد. این چارچوب می‌تواند به برنامه‌ریزی راهبردی، توسعه دینی در دانشگاه‌ها و بهبود عملکرد دانشگاه‌های اسلامی کمک کند.

واژگان کلیدی: مدیریت اسلامی، دانشگاه اسلامی، فراترکیب، دلفی

mh_ronaghi@shirazu.ac.ir

۱. دانشیار بخش مدیریت، دانشگاه شیراز، فارس، ایران (نویسنده مسئول).

J_Nazarian@shirazu.ac.ir

۲. دکتری مدیریت، دانشگاه شیراز، فارس، ایران.

بیان مسئله

دانشگاه‌ها در جایگاه نهادهای اصلی آموزشی و پژوهشی، نقش کلیدی در تربیت نیروی انسانی متخصص، تولید و انتقال دانش و توسعه علمی و فرهنگی جوامع دارند (Miftahuddin, Azni, Mujahidin, Anwar, & Anwar, 2022). این نهادها با تقویت تفکر انتقادی، تحلیل‌های عمیق و پرورش ارزش‌های انسانی و اجتماعی، شهروندانی آگاه و مسئول تربیت می‌کنند و از طریق پژوهش‌های علمی، نوآوری و حل مسائل اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی به توسعه پایدار کمک می‌کنند (مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰؛ Mudra, 2023؛ احمدی، دلگشائی، شیرزاد کبریا، و حمیدی‌فر، ۱۴۰۲). تاریخچه دانشگاه نشان می‌دهد که این مراکز از نخستین نهادهای آموزش عالی در جهان اسلام و اروپا، مانند بغداد، قاهره، بولونیا و پاریس، تا دانشگاه‌های مدرن امروز، همواره در گسترش دانش و توسعه علوم نقش محوری داشته‌اند (نظریان جشن‌آبادی، پویا، و باقری، ۱۴۰۲). دانشگاه‌های برجسته‌ای مانند آکسفورد، کمبریج، هاروارد و استنفورد با جذب نخبگان و مشارکت در پروژه‌های بین‌المللی، سطح علمی و فناوری جامعه جهانی را ارتقا داده و بستری برای تبادل دانش و همکاری‌های بین‌المللی فراهم کرده‌اند (Alanazi et al., 2024؛ کریمی، و نوه ابراهیم، ۱۳۹۹).

دانشگاه‌ها با تربیت نیروی انسانی متخصص، تقویت مهارت‌های فکری و اخلاقی، و ایجاد بسترهای نوآوری و پژوهش‌های بین‌رشته‌ای، نقشی کلیدی در ارتقای سطح علمی و فناوری ایفا کرده‌اند (Muafiah et al., 2023). این مراکز، از نخستین نهادهای آموزش عالی تا دانشگاه‌های پیشرفته امروزی، همواره نماد جست‌وجوی حقیقت، رشد فکری و تلاش برای پیشرفت تمدن‌های بشری بوده‌اند (محمدیان، و رونقی، ۱۳۹۰).

نهاد دانشگاه، از نخستین دانشگاه‌های جهان، مانند دانشگاه بولونیا و آکسفورد در اروپا، که در قرون وسطی به‌عنوان مراکز علمی و پژوهشی برجسته شناخته می‌شدند، تا دانشگاه‌های مدرن امروزی، که به قطب‌های نوآوری، فناوری و تولید دانش تبدیل شده‌اند، همواره یکی از ارکان اصلی شکل‌دهی به تمدن بشری بوده است. در جهان اسلام نیز دانشگاه‌های اسلامی جایگاهی منحصربه‌فرد داشته‌اند؛ دانشگاه اسلامی عبارت است از مرکز آموزش عالی که با ترکیب دانش دینی و علوم نوین، نه فقط به انتقال دانش پرداخته‌اند، بلکه ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی را در نظام آموزشی خود نهادینه کرده‌اند (Alferjany et al., 2018). نمونه‌های

تاریخی برجسته‌ای مانند دانشگاه الازهر در مصر و دانشگاه قرویین در مراکش، که قدمتی چندصدساله دارند، نشان می‌دهند دانشگاه‌های اسلامی از آغاز با هدف پرورش اندیشمندان، مصلحان اجتماعی و رهبران فکری تأسیس شده‌اند. این دانشگاه‌ها با طراحی برنامه‌های آموزشی جامع و چندبعدی، سهمی کلیدی در حفظ و ترویج میراث علمی و معنوی جوامع اسلامی ایفا کرده و همواره نقشی محوری در پیوند میان علم، دین و فرهنگ داشته‌اند. در نتیجه، دانشگاه اسلامی نه فقط نهادی آموزشی، بلکه عاملی راهبردی در توسعه فرهنگی، اجتماعی و تمدنی به شمار می‌رود.

دانشگاه‌های اسلامی با ترکیب علوم مدرن و ارزش‌های دینی، نقش مهمی در تربیت افرادی دارند که هم دانش تخصصی و هم اخلاق و معنویت را در خود دارند (Purwanto et al., 2020؛ حیدری، ۱۳۹۴). تمرکز بر اصولی چون عدالت، صداقت و مسئولیت‌پذیری، این دانشگاه‌ها را به عامل توسعه فرهنگی، اجتماعی و تمدنی جوامع اسلامی تبدیل کرده است. آنها در ترویج گفت‌وگوهای بین‌فرهنگی و بین‌الادیانی و ارتقای همکاری‌های بین‌المللی نیز نقش مهمی ایفا می‌کنند (عقیلی، و باقرپور، ۱۴۰۱؛ Alanazi et al., 2024). با توجه به اهمیت دانشگاه اسلامی در تربیت نخبگان، توسعه دانش و ترویج ارزش‌های اخلاقی و فرهنگی، شناسایی مؤلفه‌های سازنده آن ضرورت بسیاری دارد. بررسی این مؤلفه‌ها می‌تواند زمینه‌ساز سیاست‌گذاری علمی، برنامه‌ریزی راهبردی و ارتقای عملکرد دانشگاه‌های اسلامی باشد و به توسعه پایدار جوامع اسلامی کمک کند.

دانشگاه‌های اسلامی در دنیای امروز با چالش‌های پیچیده‌ای، از جمله فرایند جهانی‌سازی، پیشرفت‌های شتابان فناوری، تنوع فرهنگی گسترده، محدودیت منابع مالی و کمبود زیرساخت‌های آموزشی و پژوهشی روبه‌رو می‌شوند که به‌طور مستقیم بر تحقق مأموریت‌های آموزشی، پژوهشی و اجتماعی آنها اثرگذار است (Ichsan et al., 2020). این دانشگاه‌ها ناچارند میان حفظ ارزش‌های اصیل اسلامی و فرهنگی از یک‌سو و همگامی با تحولات علمی و نوآوری‌های فناورانه از سوی دیگر، تعادلی پایدار برقرار کنند. آنها در این مسیر، باید با چالش‌هایی همچون اختلاف دیدگاه‌ها در تفسیر اصول اسلامی و ضرورت بازنگری و به‌روزرسانی مداوم برنامه‌های درسی نیز مقابله کنند. این دانشگاه‌ها با تأکید راهبردی بر ارزش‌های اسلامی، تقویت ظرفیت‌های علمی و پژوهشی، گسترش همکاری‌های

بین‌المللی و ایجاد منابع مالی پایدار، قادر خواهند بود نقش اثرگذاری در ارتقای جوامع اسلامی و حتی مشارکت در حل مسائل جهانی ایفا کنند (Miftahuddin et al., 2022). پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که در اغلب مطالعات قبلی، دانشگاه اسلامی صرفاً در قالب مفاهیمی عمومی یا چارچوب توصیف‌های کلی مطالعه شده است. این مطالعات بیشتر به تحلیل ابعاد سطحی، مانند زیرساخت‌ها یا نظام‌های آموزشی، و کمتر به بررسی دقیق و عمیق مؤلفه‌های محوری آن مانند توسعه و بهبود مداوم، ارتباطات و تعاملات بین‌المللی و اخلاق و عدالت پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها بیشتر مطالعه موردی بوده‌اند (Al Al Shobaki & Naser, 2016; Muafiah et al., 2023; Purwanto et al., 2020). دانشگاه اسلامی، بر تحلیل عمیق جنبه‌های خاصی مانند دانش‌آموختگان (باقری کراچی، عباس‌پور، و آقازاده، ۱۳۹۱)، سرمایه اجتماعی (شکریبگی، مروتی، و قاسمی، ۱۳۹۶)، شایستگی مدیران (جوان‌بخش، فضل‌الهی قمشی، و ابوالقاسمی، ۱۳۹۹)، اساتید (Zuhri, 2020; Azizaha et al, 2019) و رهبری (Ahmad & Fontaine, 2011) تمرکز داشته‌اند. هرچند این پژوهش‌ها با محدود کردن موضوع به حوزه‌های مشخص به تحلیل‌هایشان عمق بخشیده‌اند، به ارائه تصویری جامع و نظام‌مند از مؤلفه‌های متنوع و درهم‌تنیده‌ای چون ساختار، فرهنگ، مدیریت و تربیت در دانشگاه اسلامی کمتر توجه داشته‌اند. این رویکردهای موضوعی و مجزا، مانع از درک جامع و منسجم از دانشگاه اسلامی و ویژگی‌های بنیادین آن شده است.

پژوهش‌های انجام‌شده درباره دانشگاه اسلامی، هرچند تلاش‌هایی برای تحلیل این مفهوم داشته‌اند، به دلیل تمرکز بر جنبه‌های محدود یا مقایسه‌ای نتوانسته‌اند تصویری کل‌نگر و منسجم از ابعاد مختلف آن، مانند ساختار، فرهنگ، مدیریت و تربیت، ارائه دهند. برای نمونه، مهرآورگیلو (۱۴۰۰) به شناسایی مؤلفه‌های دانشگاه تمدن‌ساز ایرانی - اسلامی پرداخته، اما تمرکز مستقیمی بر دانشگاه اسلامی نداشته است. این خلأ روش‌شناختی و نظری نشان‌دهنده ضرورت پژوهش‌هایی جامع، منسجم و نظام‌مند با هدف بررسی مؤلفه‌های دانشگاه اسلامی است.

یکی از چالش‌های اصلی در این حوزه، نبود مدل‌های نظری بومی و چارچوب‌های جامع است. بسیاری از پژوهش‌ها به دلیل نگاه تک‌بعدی یا استفاده از روش‌های سنتی، مانند مطالعات موردی و پرسش‌نامه‌ای، فقط بخشی از واقعیت‌های دانشگاه اسلامی را پوشش داده

و از ارائه تحلیل‌های پیش‌بینانه و راهبردی ناتوان بوده‌اند. روش‌های کیفی جامع‌تر مانند فراترکیب، که داده‌های چند پژوهش را یکپارچه می‌کند، کمتر مورد استفاده قرار گرفته و پراکندگی موضوعات مانع شکل‌گیری گفتمانی منسجم شده است. باوجود حجم زیاد مطالعات، مباحث کلیدی مانند اخلاق، عدالت، تعاملات بین‌المللی و نقش دانشگاه اسلامی در تحول اجتماعی مغفول مانده و بیشتر پژوهش‌ها جنبه توصیفی داشته‌اند.

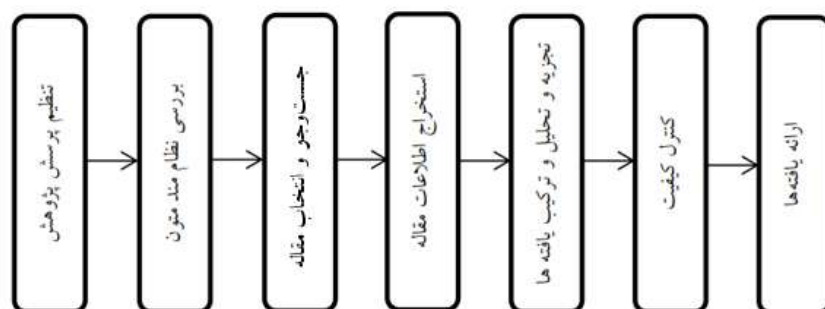
باتوجه به اهمیت دانشگاه اسلامی، بررسی این نهاد و مؤلفه‌های مؤثر بر آن می‌تواند تأثیرات چشمگیری بر جامعه اسلامی و اعتلای فرهنگ دینی در این جامعه داشته باشد. از طرفی تعدد پژوهش‌های خارجی و داخلی در موضوعات مختلف، که به‌نوعی با دانشگاه اسلامی در ارتباط اند (Zuhri, Alanazi et al., 2024؛ Jouda, Ahmad, & Dahleez, 2016؛ Muafiah et al., 2023؛ Purwanto et al., 2020؛ مهرآورگیلو، ۱۴۰۰؛ احمدی، و همکاران، ۱۴۰۲؛ Siddiq, 2023)، این دغدغه را ایجاد می‌کند که مؤلفه‌های سازنده دانشگاه اسلامی کدام‌اند؟ باتوجه به این دغدغه، هدف اصلی این پژوهش طراحی مدل جامع و منسجمی از مؤلفه‌های سازنده دانشگاه اسلامی است.

در این راستا، این پژوهش در دو مرحله انجام شده است: در مرحله اول، از روش فراترکیب استفاده شده است تا تمام مؤلفه‌های مؤثر بر دانشگاه اسلامی براساس مطالعات پیشین شناسایی شوند. در مرحله دوم، با استفاده از روش دلفی، که تکمیل‌گر مرور نظام‌مند است، مؤلفه‌ها با نظر خبرگان ایرانی پالایش و بومی شده‌اند. مشارکت نظری این پژوهش در ارائه مدلی است که مؤلفه‌های سازنده دانشگاه اسلامی را به‌صورت جامع و نظام‌مند شناسایی و طبقه‌بندی کرده است. یافته‌های این پژوهش به غنای مبانی نظری دانشگاه اسلامی افزوده است و مجموعه‌ای از مؤلفه‌های کاربردی و معتبر را برای پژوهشگران علاقه‌مند به این حوزه ارائه می‌دهد. این مدل می‌تواند به‌عنوان ابزاری راهبردی برای درک عمیق‌تر و توسعه دانشگاه‌های اسلامی مورد استفاده قرار گیرد و با فراهم کردن مبنایی علمی، نقش مؤثری در ارتقای کارایی و اثربخشی این دانشگاه‌ها ایفا کند. در همین راستا، پرسش‌های پژوهش عبارت‌اند از:

- ✓ مؤلفه‌های سازنده مرتبط با دانشگاه اسلامی در پژوهش‌های علمی پیشین کدام‌اند؟
- ✓ از نظر خبرگان چه مؤلفه‌های سازنده‌ای در دانشگاه اسلامی وجود دارد؟

روش پژوهش

این پژوهش در دو گام در بهار و تابستان ۱۴۰۳ انجام شده است: در گام اول، با استفاده از تحلیل محتوا طبق مراحل روش فراترکیب کدهای مربوط استخراج شدند (Sandelowski & Barroso, 2003). طبق نظر خبرگان، مؤلفه‌های دانشگاه اسلامی تعدیل و غربال شدند و در ۹ مقوله اصلی قرار گرفتند. اشباع نظری از مهم‌ترین پیش‌نیازهای روش فراترکیب است. تعدد پژوهش‌های پیشین درزمینه دانشگاه اسلامی نشان‌دهنده امکان رسیدن به اشباع نظری در روش فراترکیب است؛ بنابراین، روش فراترکیب انتخاب مناسبی برای ایجاد هماهنگی و هم‌گرایی بین پژوهش‌ها و پژوهشگران درزمینه دانشگاه اسلامی است. این روش برای یکپارچه‌سازی نتایج مطالعات پیشین و به دست آوردن نتایجی جامع و تفسیری به کار می‌رود (Nezhad, Nazarian-Jashnabadi, Mehraeen, & Rezazadeh, 2024). برخلاف روش فراتحلیل، که بر داده‌های کمی پژوهش‌ها تمرکز دارد، فراترکیب بر تفسیر پژوهش‌های کیفی و درک عمیق پژوهشگر تأکید کرده است. در روش فراترکیب، پژوهشگر به بررسی عمیق و بازبینی دقیق می‌پردازد و یافته‌های پژوهش‌های کیفی مرتبط را با هم ترکیب می‌کند. به عبارت دیگر، در این روش، نتایج اصلی پژوهش‌های انتخاب‌شده تفسیر شده‌اند (Zimmer, 2006). این روش شرایط را برای تحلیل عمیق‌تر مسائل فراهم می‌کند و امکان بهره‌گیری از دیدگاه‌های گوناگون را افزایش می‌دهد. با به‌کارگیری روش فراترکیب، پژوهشگران قادر خواهند بود به نتایج دقیق‌تر و جامع‌تری دست یابند. در این روش، پژوهشگر با نگاهی عمیق و دقیق، یافته‌های کیفی پژوهش‌های انتخابی را بررسی و ترکیب می‌کند (مانیان، و رونقی، ۱۳۹۴). در این پژوهش برای انجام روش فراترکیب از روش هفت‌مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو (۲۰۰۳) استفاده شده است (شکل ۱).

شکل ۱. مراحل هفتگانه فراترکیب (Sandelowski & Barroso, 2003)

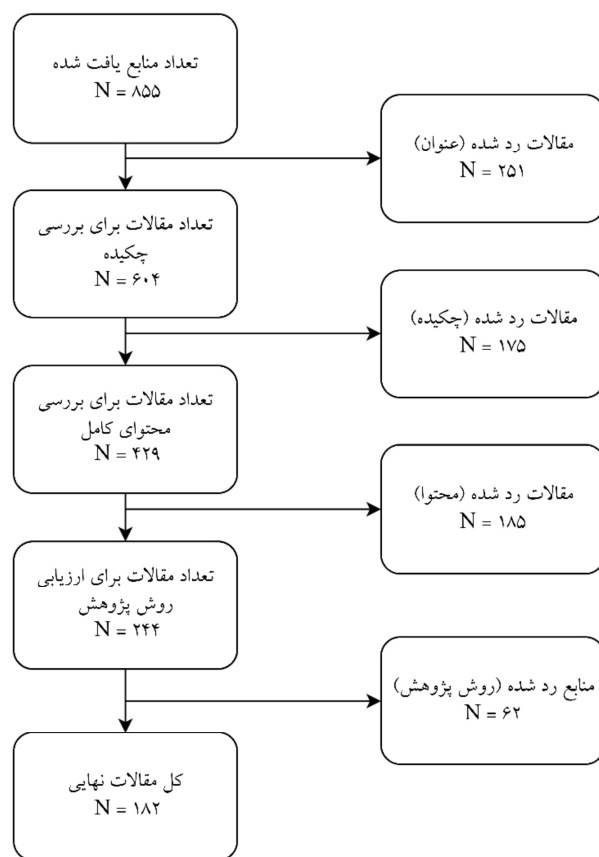
گام یک (طرح سؤال‌های پژوهش): گویه‌ها و سؤال‌های پژوهش در جدول ۱ ذکر شده است:

جدول ۱. پارامترها و سؤال‌های پژوهش

گویه‌ها	سؤال‌های پژوهش
چه چیزی (what)	مؤلفه‌های مؤثر بر دانشگاه اسلامی کدام‌اند؟
جامعه مورد مطالعه (who)	طبقه‌بندی مؤلفه‌های مؤثر بر دانشگاه اسلامی چگونه است؟
محدودیت زمانی (when)	
چگونگی روش (how)	

گام دوم (بررسی نظام‌مند متون): در بررسی لاتین پژوهش‌های پیشین از دو پایگاه علمی اسکوپوس و وب‌آوساینس از سال ۲۰۰۰ تا سال ۲۰۲۴؛ در بررسی داخلی پژوهش‌های پیشین از پایگاه‌های نورمگز، جهاد دانشگاهی، ایرانداک و سیویلیکا از سال ۱۳۸۳ تا سال ۱۴۰۳؛ و برای بررسی نظام‌مند این پژوهش، از واژه‌های کلیدی گوناگونی شامل دانشگاه اسلامی (Islamic University)، مؤلفه‌های دانشگاه اسلامی (Components of Islamic University)، ابعاد دانشگاه اسلامی (Dimensions of Islamic University) و چارچوب دانشگاه اسلامی (Framework of Islamic University) استفاده شده است. در نتیجه، با جست‌وجوی این واژه‌ها در پایگاه‌های علمی موردنظر ۸۵۵ مقاله شناسایی شده است.

مرحله سوم (انتخاب منابع باکیفیت): در این مرحله، برای ارزیابی کیفیت مقالات (شکل ۲)، عوامل گوناگونی از جمله عنوان مقاله، چکیده، دسترسی به مقاله، کیفیت محتوایی و روش تحقیق بررسی شده‌اند. در این مراحل مقالات متعدد نامرتبط و منابع خاکستری، از جمله مقالات کنفرانسی و پایان‌نامه‌ها، حذف شدند. مقالات نهایی مورد تأیید ۱۸۲ عدد بودند.

شکل ۲. فرایند انتخاب مقالات نهایی

مرحله چهارم (استخراج نتایج): در این مرحله، نتایج حاصل از بررسی هر مقاله، به

همراه مراجع استنادشده به آنها شناسایی شده‌اند.

گام پنجم (تحلیل و مقوله‌بندی یافته‌های کیفی): ابتدا نتایج به‌دست‌آمده از گام چهار به‌عنوان کدهای اولیه و خام در نظر گرفته شده است که در این گام، با بررسی شباهت کدهای استخراجی و مفاهیم آنها، کدها دسته‌بندی شده‌اند. با استفاده از روش تحلیل محتوا از مقالات منتخب پیشین، در مجموع ۹ مقوله و ۶۳ کد برای فاکتورهای دانشگاه اسلامی به دست آمد. نتایج این گام نشان‌دهنده تمایز این پژوهش از مطالعات پیشین در بررسی نظام‌مند متون است.

گام ششم (کنترل کدهای استخراجی): برای کنترل مفاهیم استخراج‌شده، دیدگاه‌های پژوهشگر با دیدگاه‌های فردی خبره مقایسه شده‌اند. هنگامی که دو ارزیاب به رتبه‌بندی مؤلفه‌ها می‌پرداختند، از شاخص کاپای کوهن برای ارزیابی میزان توافق میان دیدگاه‌های آنها استفاده می‌شد (رونقی، زین‌الدین، و علم‌بلادی، ۱۳۹۸). این شاخص زمانی به کار می‌رود که متغیرهای موردنظر از لحاظ سطح سنجش و تعداد طبقات با یکدیگر مشابه باشند. مقدار این شاخص بین صفر و یک متغیر است؛ هرچه این مقدار به یک نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده توافق بیشتر بین دو خبره است و بالعکس، نزدیک‌تر شدن به صفر نشان‌دهنده نبود توافق است (رونقی، و دهقانی، ۱۳۹۹). مقدار معناداری و شاخص کاپا با استفاده از نرم‌افزار آماری محاسبه شده است (جدول ۲). مقدار معناداری محاسبه‌شده کمتر از ۰/۰۵ را نشان می‌دهد که این امر بیانگر فقدان استقلال بین کدهای استخراج‌شده است. مقدار شاخص کاپا نشان می‌دهد که دو ارزیاب در رتبه‌دهی به فاکتورها توافق بالایی دارند. براساس نتایج شاخص کاپا و سطح معناداری، می‌توان گفت که استخراج مؤلفه‌ها از پایایی مناسبی برخوردار است.

جدول ۲. مقادیر اندازه توافق

شاخص سنجش	مقدار	انحراف استاندارد	عدد معناداری
کاپای مقدار توافق	۰/۸۷۶	۰/۱۱۲	۰۰۱/
تعداد موارد معتبر	۶۳		

در مرحله دوم این پژوهش از روش دلفی بهره گرفته شده است. در این روش، گروه ناظر مسئولیت هدایت و نظارت بر فرایند ارزیابی مؤلفه‌ها را برعهده دارد که طی چندین

مرحله رفت و برگشتی انجام می‌شود (Mohamadabadi, Nazarian-Jashnabadi, Daryani, Al-Rashid, & Campisi, 2025). روش دلفی به گونه‌ای طراحی شده است که با استفاده از دیدگاه‌های علمی و تخصصی خبرگان، نتایجی معتبر و جامع به دست آید. با توجه به ویژگی‌های این پژوهش و نیاز به دیدگاه‌های تخصصی، نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام شده است. در این مطالعه، پنج نفر از خبرگان، که به طور مستقیم یا غیرمستقیم در زمینه‌های اجرایی یا پژوهشی مرتبط با دانشگاه‌های اسلامی فعالیت دارند (جدول ۳)، انتخاب شده‌اند. این انتخاب براساس تجربه و سوابق علمی افراد صورت گرفته است تا کیفیت و دقت داده‌های به دست آمده تضمین شود.

در روش دلفی، حفظ استقلال دیدگاه‌های خبرگان اهمیت ویژه‌ای دارد؛ بنابراین، آنها با یکدیگر ارتباط مستقیم ندارند تا نظریاتشان تحت تأثیر دیدگاه‌های دیگران قرار نگیرد. این فرایند معمولاً در چندین مرحله اجرا می‌شود؛ در هر مرحله، دیدگاه‌های گردآوری شده تحلیل، و بازخورد به صورت ناشناس به شرکت‌کنندگان ارائه می‌شود. این امکان به خبرگان داده می‌شود تا در صورت لزوم دیدگاه‌هایشان را اصلاح یا بازبینی کنند. هدف نهایی این روش دستیابی به اجماع براساس دیدگاه‌های تخصصی خبرگان است که از شناخت عمیقشان نسبت به موضوع دانشگاه‌های اسلامی نشئت می‌گیرد و به بهبود دقت و جامعیت مؤلفه‌های بررسی شده در این پژوهش کمک می‌کند.

جدول ۳. مشخصات خبرگان شرکت‌کننده در روش دلفی

ردیف	خبره	عنوان شغلی	زمینه تخصصی	سوابق علمی و اجرایی
۱	خبره ۱	عضو هیئت علمی دانشگاه اسلامی	آموزش عالی و مدیریت دانشگاه اسلامی	۱۵ سال تجربه در تدریس و تحقیق درباره دانشگاه‌های اسلامی
۲	خبره ۲	مدیر پژوهشی دانشگاه اسلامی	سیاست‌گذاری در آموزش عالی	۱۰ سال سابقه مدیریت پژوهشی و تدوین شاخص‌های دانشگاه اسلامی
۳	خبره ۳	استاد حوزه و دانشگاه	مطالعات اسلامی و اجتماعی	بیش از ۲۰ سال تجربه در تلفیق مبانی اسلامی با علوم اجتماعی
۴	خبره ۴	معاون آموزشی دانشگاه	برنامه‌ریزی آموزشی	۱۲ سال تجربه در تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی در دانشگاه‌های اسلامی
۵	خبره ۵	پژوهشگر مستقل	توسعه فرهنگی و دینی	۸ سال تجربه پژوهش در زمینه ارتباط فرهنگ دینی و مدیریت

یافته‌های پژوهش

با مطالعه و تحلیل محتوای پژوهش‌های پیشین، ۹ مقوله اصلی، که از مؤلفه‌های سازنده دانشگاه اسلامی‌اند، شناسایی شدند. این مقوله‌ها مدیریت و ساختار سازمانی، آموزش و پژوهش، اخلاق و عدالت، اجتماعی و فرهنگی، نظام‌های مالی و پاداش، توسعه و بهبود مداوم، ارتباطات و تعاملات بین‌المللی، دانشجویان و اساتید و فضای دانشگاه و محیط را شامل می‌شوند. چارچوب کلی مؤلفه‌های مؤثر بر دانشگاه اسلامی در جدول ۴ ذکر شده است.

جدول ۴. کدگذاری مطالعات پژوهش

کدها	منابع
مدیریت و ساختار سازمانی	
تدوین و بهبود قوانین درون‌سازمانی	(احمدی، و همکاران، ۱۴۰۲)
مدیریت سرمایه‌های فکری	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰) (احمدی، و همکاران، ۱۴۰۲)
مدیریت تغییرات محیطی	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰)
خودراهبری	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰)
شایسته‌گزینی و شایسته‌سالاری	(احمدی، و همکاران، ۱۴۰۲) (Ichsan et al., 2020)
بازنگری مقررات دانشگاه و صنعت	(نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸)
بهبود مستمر عملکرد	(Alferjany et al., 2018)
انسیجام سازمانی	(Purwanto et al., 2020)
مدیریت تعارض	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰)
اجرای مطالعات امکان‌سنجی	(نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸) (Ichsan et al., 2020)
بازنگری در استانداردها، رویه‌ها و سیستم‌های اداری	(Alferjany et al., 2018)
نظارت بر فرایندهای ارزیابی	(نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸)
ارزیابی عملکرد	(Jouda et al., 2016)
مدیریت تغییر	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰)
آموزش و پژوهش	

کدها	منابع
یادگیری مستمر	(نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸) (Assa'idi, 2021) (Purwanto et al., 2020) (ادیب، و سرداری، ۱۳۹۳)
آموزش و توسعه	(Jouda et al., 2016)
راهنمایی و مشاوره به فراگیران	(Alanazi et al., 2024)
یادگیری فعال	(Assa'idi, 2021) (Purwanto et al., 2020)
خلاقیت، نوآوری و کارآفرینی	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰) (تابان، خیری، رحیمی پردنجانی، و صیدی، ۱۳۹۳) (احمدی، و همکاران، ۱۴۰۲)
تولید علم و تجاری‌سازی علم	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰) (Nuryanta, 2018) (Assa'idi, 2021) (Azizaha et al., 2020)
توسعه فرایند تبدیل دانش به فناوری	(نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸) (El_sawalhy, Kassim, Aqel, & Abu) (Amuna, 2021)
اسلامی‌سازی علوم	(حاجی‌پور، شمس‌الدینی، و حسنی کریم‌آباد، ۱۳۹۷) (موسوی، ۱۳۹۵) (Siddiq, 2023) (Nuryanta, 2018) (افتخاری، و افتخاری، ۱۴۰۳)
تحلیل و نقد علمی	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰) (Purwanto et al., 2020)
ارتقای پژوهش‌های مرتبط با اصول دینی و ارزش‌های اسلامی	(Siddiq, 2023) (ابوالمعالی، و گودرزی، ۱۳۹۳)
اخلاق و عدالت	
رعایت اصول عدالت و تعادل در توزیع منابع و فرصت‌ها	(Abdoulaye, 2002)

منابع	کدها
(Siddiq, 2023) (عباسی شاهکوه، و شریعتی، ۱۳۹۸)	توجه به اصول اخلاقی و انسانی در سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های دانشگاهی
Darmadji, Prasjo, Riyanto, (Kusumaningrum, & Andriansyah, 2018) (Purwanto et al., 2020)	عدم سوءاستفاده از جایگاه مدیریت
(حاجی‌پور، و همکاران، ۱۳۹۷) (Alferjany et al., 2018)	پرهیز از مخاصمه سیاسی
(رضائی ورمزیار، و شرفی، ۱۴۰۱) (Darmadji et al., 2018) (Purwanto et al., 2020)	عدم تبعیض در دسترسی به منابع
(Haron, Ramli, Jamil, & Rahman, 2022)	عدالت اجتماعی - اقتصادی
اجتماعی و فرهنگی	
(باقری کراچی، و همکاران، ۱۳۹۱)	روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی
(نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸) (تابان، و همکاران، ۱۳۹۳) (احمدی، و همکاران، ۱۴۰۲)	بستر قانونی رعایت حقوق فکری
(Nuryanta, 2018) (Darmadji et al., 2018)	همکاری با نهادهای بین‌المللی و تعامل علمی و فرهنگی
(باقری کراچی، و همکاران، ۱۳۹۱) (تابان، و همکاران، ۱۳۹۳) (رضائی ورمزیار، و شرفی، ۱۴۰۱)	ارتقای فرهنگ کار تیمی
(Muafiah et al., 2023)	برنامه‌های جامعه‌محور و خدمات اجتماعی
(Amir, 2019)	ایجاد وحدت فکری و معنوی
(Amir, 2019)	ارتقای مسئولیت اجتماعی
نظام‌های مالی و پاداش	
(Alferjany et al., 2018)	نظام‌های دستمزد
(Jouda et al., 2016)	پاداش و مشوق‌ها
(Siddiq, 2023) (نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸)	هدایت بودجه‌های پژوهشی

منابع	کدها
(Darmadji et al., 2018)	
(نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸)	جذب منابع درآمدی غیردولتی
(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰) (رضائی ورمزیا، و شرفی، ۱۴۰۱) (تابان، و همکاران، ۱۳۹۳) (Ichsan et al., 2020) (El_sawalhy et al., 2021)	استقلال در حوزه‌های مالی
توسعه و بهبود مداوم	
(باقری کراچی، و همکاران، ۱۳۹۱) (Ichsan et al., 2020) (Purwanto et al., 2020) (Azizaha et al., 2020)	تجزیه و تحلیل سریع اطلاعات
(معینی فر، و معینی فر، ۱۳۹۹) (Mudra, 2023)	ارزیابی هماهنگ با معیارهای اسلامی
(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰) (Nuryanta, 2018)	بازسازی نظام فرهنگی دانشگاه‌ها متناسب با ارزش‌های اسلامی
(Siddiq, 2023)	بهبود مستمر عملکرد و نوسازی در تعلیم و تربیت
(نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸)	توسعه خدمات اثربخش به جامعه
ارتباطات و تعاملات بین‌المللی	
(Miftahuddin et al., 2022). (مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰) (Abdoulaye, 2002) (Assa'idi, 2021) (Darmadji et al., 2018)	تبادل علمی بین‌المللی
(Siddiq, 2023) (El_sawalhy et al., 2021)	همکاری‌های صنعتی و تحقیقاتی
(Darmadji et al., 2018) (Nuryanta, 2018)	جذب دانشجویان بین‌المللی
(Nuryanta, 2018)	بهره‌گیری از فناوری‌های جدید بین‌المللی

کدها	منابع
دانشجویان و اساتید	
شناسایی سریع تغییرات محیطی	(باقری کراچی، و همکاران، ۱۳۹۱)
تربیت کادر نخبه برای جامعه	(حاجی پور، و همکاران، ۱۳۹۷)
	(موسوی، ۱۳۹۵)
	(معینی فر، و معینی فر، ۱۳۹۹)
	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰)
	(میرزامحمدی، و صحبت لو، ۱۳۸۶) (Alanazi et al., 2024)
تکریم انسان و دوری از تعصب	(شکریگی و همکاران، ۱۳۹۶) (Purwanto et al., 2020)
خودباوری دانشجویان	(رضائی ورمزیار، و شرفی، ۱۴۰۱) (Purwanto et al., 2020)
کیفیت اساتید و مدرسان	(میرزامحمدی، و صحبت لو، ۱۳۸۶) (Purwanto et al., 2020)
مهارت‌های سخت و نرم اساتید	(Purwanto et al., 2020)
آموزش اصول اخلاق اسلامی و اخلاق حرفه‌ای	(Assa'idi, 2021)
فضای دانشگاه و محیط	
فضای انگیزشی و سالم	(معینی فر، و معینی فر، ۱۳۹۹) (Nuryanta, 2018)
	(Mudra, 2023)
	(جوان‌بخش، و همکاران، ۱۳۹۹)
استقلال دانشگاهی	(مهرآورگیگلو، ۱۴۰۰)
	(تابان، و همکاران، ۱۳۹۳)
	(Miftahuddin et al., 2022)
	(Ichsan et al., 2020)
حفظ و تقویت هویت دانشگاهی اسلامی	(رضائی ورمزیار، و شرفی، ۱۴۰۱) (Alferjany et al., 2018)

تمام مؤلفه‌های به‌دست‌آمده از روش فراترکیب برای پنج خبره شناسایی شده ارسال و از آنها خواسته شد در طیفی پنج‌گانه از ۱ تا ۵ به اثربخشی مؤلفه‌ها نظر دهند. مؤلفه‌هایی که

میانگین نظر خبرگان در آن عامل بیش از ۳ باشد تأیید، و سایر مؤلفه‌ها حذف می‌شوند. اگر اختلاف نظر خبرگان در دو مرحله پیاپی دلفی کمتر از ۰/۳ باشد، تأیید یا رد آن مؤلفه مشخص می‌شود. اگر اختلاف نظر خبرگان در دو مرحله پیاپی دلفی بیش از ۰/۳ باشد، مؤلفه مورد نظر مجدداً از طریق پرسش‌نامه برای خبرگان ارسال می‌شود. در صورتی که خبره اطلاعات کافی نداشته باشد، این امکان وجود دارد تا به سؤال مربوطه پاسخ ندهد. تمام مؤلفه‌های به‌دست‌آمده از روش فراترکیب در دور دوم روش دلفی تأیید شدند و ۱۱ مؤلفه جدید طبق نظر خبرگان بر آنها افزوده شد که در مرحله سوم دلفی، صحت آنها بررسی شده است (جدول ۵).

جدول ۵. نتایج دور سوم روش دلفی

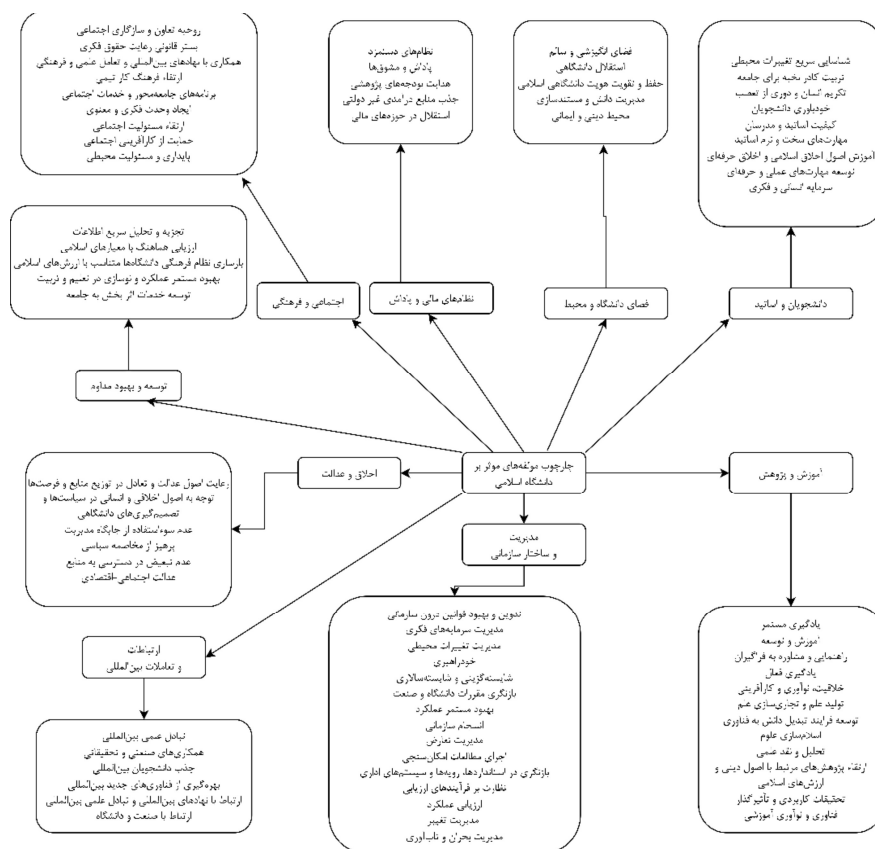
ردیف	مؤلفه	میانگین مرحله دوم	میانگین مرحله سوم	اختلاف	نتیجه
۱	مدیریت بحران و تاب‌آوری	۴/۶۸	۴/۵۵	۰/۱۳	تأیید
۲	تحقیقات کاربردی و تأثیرگذار	۴/۰۳	۴/۲۵	۰/۲۲	تأیید
۳	فناوری و نوآوری آموزشی	۴/۴۸	۴/۳۴	۰/۱۴	تأیید
۴	حمایت از کارآفرینی اجتماعی	۳/۶۰	۳/۷۵	۰/۱۵	تأیید
۵	پایداری و مسئولیت محیطی	۳/۵۵	۳/۴۶	۰/۰۹	تأیید
۶	ارتباط با نهادهای بین‌المللی و تبادل علمی بین‌المللی	۳/۳۵	۳/۴۸	۰/۱۳	تأیید
۷	ارتباط با صنعت و دانشگاه	۳/۶۸	۳/۶۰	۰/۰۸	تأیید
۸	توسعه مهارت‌های عملی و حرفه‌ای	۴/۲۷	۴/۲۰	۰/۰۷	تأیید
۹	سرمایه انسانی و فکری	۴/۵۴	۴/۳۰	۰/۲۴	تأیید
۱۰	مدیریت دانش و مستندسازی	۴/۴۵	۴/۲۶	۰/۱۹	تأیید
۱۱	محیط دینی و ایمانی	۴/۰۳	۴/۲۰	۰/۱۷	تأیید

۱۱ مؤلفه جدید که در روش دلفی تأیید شدند، با مقوله‌بندی مرحله هفت روش فراترکیب مطابقت داده شدند و در آنها قرار گرفتند. نتایج این انطباق در جدول ۶ آورده شده است.

جدول ۶. مقوله‌بندی مؤلفه‌های به‌دست‌آمده از روش دلفی

مؤلفه	مؤلفه
مدیریت بحران و تاب‌آوری	مدیریت و ساختار سازمانی
تحقیقات کاربردی و تأثیرگذار	آموزش و پژوهش
فناوری و نوآوری آموزشی	اجتماعی و فرهنگی
حمایت از کارآفرینی اجتماعی	ارتباطات و تعاملات بین‌المللی
پایداری و مسئولیت محیطی	ارتباط با صنعت و دانشگاه
ارتباط با نهادهای بین‌المللی و تبادل علمی بین‌المللی	دانشجویان و اساتید
ارتباط با صنعت و دانشگاه	فضای دانشگاه و محیط
توسعه مهارت‌های عملی و حرفه‌ای	
سرمایه انسانی و فکری	
مدیریت دانش و مستندسازی	
محیط دینی و ایمانی	

چارچوب مؤلفه‌های مؤثر بر دانشگاه اسلامی، که با استفاده از روش فراترکیب و دلفی به دست آمده، به‌صورت تلفیقی در شکل ۳ نشان داده شده است.

شکل ۳. نمودار چارچوب مؤلفه‌های سازنده دانشگاه اسلامی

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف ارائه چارچوبی جامع از مؤلفه‌های سازنده دانشگاه اسلامی، در دو مرحله انجام شده است: در مرحله اول، برای شناسایی مؤلفه‌های دانشگاه اسلامی در مطالعات پیشین، از روش فراترکیب استفاده شده است؛ در مرحله دوم، برای تعدیل، تکمیل و غربال مؤلفه‌های به‌دست‌آمده از روش فراترکیب، روش دلفی به کار گرفته شده است تا با دیدگاه‌های خبرگان بر غنای کار افزوده شود. نتایج حاصل از روش فراترکیب ۶۳ مؤلفه نهایی را نشان داده که در ۹ مقوله اصلی تقسیم شده‌اند. در مرحله دوم، با استفاده از نظر

خبرگان در روش دلفی، مؤلفه‌های به‌دست‌آمده ترکیب، تعدیل و غربال شدند که ۱۱ مؤلفه جدید به ۶۳ مؤلفه اولیه افزوده شده‌اند. ۱۱ مؤلفه جدید، طبق نظر خبرگان با نتایج فراترکیب مطابقت داده و در مقوله‌های به‌دست‌آمده تقسیم شده‌اند.

در پاسخ به سؤال «مؤلفه‌های سازنده مرتبط با دانشگاه اسلامی در پژوهش‌های علمی پیشین کدام‌اند؟»، برخی از این ۶۳ مؤلفه پرتکرار در مطالعات پیشین است، از جمله: استقلال دانشگاهی، فضای انگیزشی و سالم، تربیت کادر نخبه برای جامعه، تبادل علمی بین‌المللی، تجزیه و تحلیل سریع اطلاعات، استقلال مالی، عدم تبعیض در دسترسی به منابع، خلاقیت، نوآوری و کارآفرینی و یادگیری مستمر. این مؤلفه‌ها در ۹ مقوله شامل مدیریت و ساختار سازمانی، آموزش و پژوهش، اخلاق و عدالت، اجتماعی و فرهنگی، نظام‌های مالی و پاداش، توسعه و بهبود مداوم، ارتباطات و تعاملات بین‌المللی، دانشجویان و اساتید و فضای دانشگاه و محیط طبقه‌بندی شده‌اند که در دانشگاه اسلامی نقش مهمی دارند.

در پاسخ به سؤال «از نظر خبرگان چه مؤلفه‌های سازنده‌ای در دانشگاه اسلامی وجود دارد؟» ۱۱ مؤلفه جدید، طبق نظر خبرگان به نتایج فراترکیب افزوده شد که شامل، مدیریت بحران و تاب‌آوری، تحقیقات کاربردی و تأثیرگذار، فناوری و نوآوری آموزشی، حمایت از کارآفرینی اجتماعی، پایداری و مسئولیت محیطی، ارتباط با نهادهای بین‌المللی و تبادل علمی بین‌المللی، ارتباط با صنعت و دانشگاه، توسعه مهارت‌های عملی و حرفه‌ای، سرمایه انسانی و فکری، مدیریت دانش و مستندسازی و محیط دینی و ایمانی می‌شود.

پژوهش حاضر با استفاده از روش‌های فراترکیب و دلفی به ارائه چارچوبی جامع از مؤلفه‌های مؤثر بر دانشگاه اسلامی پرداخته و توانسته است به شناختی نظام‌مند از مؤلفه‌های مرتبط دست یابد. این یافته‌ها علاوه بر جنبه‌های مدیریتی و ساختاری دانشگاه بر ابعاد اخلاقی، اجتماعی، مالی، فرهنگی و محیطی نیز تمرکز دارد. مؤلفه‌های پرتکرار همچون استقلال دانشگاهی، فضای انگیزشی و تبادل علمی بین‌المللی نشان می‌دهد که پژوهشگران و خبرگان بر مؤلفه‌های کلیدی مدیریت و پایداری دانشگاهی تأکید دارند. این مؤلفه‌ها بیانگر آن است که دانشگاه اسلامی باید فضایی پویا و غیرسیاسی ایجاد کند و بر استقلال مالی و علمی خود تکیه داشته باشد. همچنین، تأکید بر تحلیل سریع اطلاعات، نشان‌دهنده اهمیت استفاده از فناوری‌های نوین نظیر هوشمندی کسب‌وکار برای بهبود تصمیم‌گیری‌های مدیریتی است.

گنجاندن مؤلفه‌های جدید نظیر تاب‌آوری و مدیریت بحران، پایداری محیطی و ارتباط با نهادهای بین‌المللی نشان‌دهنده آن است که دانشگاه اسلامی نمی‌تواند فقط بر آموزش و پژوهش تمرکز کند، بلکه باید در حل مسائل اجتماعی و زیست‌محیطی نیز نقش‌آفرین باشد. این مؤلفه‌ها بر کارآفرینی اجتماعی و توسعه مهارت‌های عملی و حرفه‌ای دانشجویان تأکید دارد و نقش دانشگاه را در تربیت نسلی مسئول و توانمند پررنگ‌تر می‌کند. پژوهش حاضر نشان داد که دانشگاه اسلامی در عصر جدید نیازمند انعطاف‌پذیری و آمادگی برای مواجهه با چالش‌های نوظهور است. گنجاندن مفاهیمی چون مدیریت دانش و مستندسازی و توسعه فناوری و نوآوری آموزشی نشان‌دهنده آن است که دانشگاه‌ها باید همواره به‌دنبال نوآوری و ایجاد دانش‌های کاربردی باشند. اهمیت این یافته‌ها در آن است که نشان می‌دهد برای ایجاد دانشگاه اسلامی موفق، فقط به پیروی از اصول اسلامی بسنده نمی‌شود و ایجاد سیستمی هوشمند و پویا با تکیه بر فناوری، استقلال و عدالت ضروری است. از این رو، اجرای مؤلفه‌های به‌دست‌آمده می‌تواند به دانشگاه‌های اسلامی کمک کند تا در سطح ملی و بین‌المللی نقش مؤثرتری ایفا کنند.

پژوهش‌های پیشین هریک به جنبه‌های خاصی از مؤلفه‌های دانشگاه اسلامی پرداخته‌اند. برای مثال، برخی تحقیقات به تدوین و بهبود قوانین درون‌سازمانی (احمدی، و همکاران، ۱۴۰۲) و مدیریت سرمایه‌های فکری (مهرآورگیلو، ۱۴۰۰) توجه داشته‌اند. مدیریت تغییرات محیطی و خودراهبری (مهرآورگیلو، ۱۴۰۰) یا شایسته‌سالاری و شایسته‌گزینی (احمدی، و همکاران، ۱۴۰۲؛ Ichsan et al., 2020) نیز در برخی مطالعات برجسته شده‌اند. همچنین تحقیقات دیگری به بازنگری مقررات دانشگاه و صنعت (نعمتی، و موسوی امیری، ۱۳۹۸)، انسجام سازمانی (Purwanto et al., 2020) و بهبود مستمر عملکرد (Alferjany et al., 2018) پرداخته‌اند. با وجود این، هریک از این پژوهش‌ها به صورت محدود بر مؤلفه‌های خاص تمرکز کرده یا به جنبه‌های جزئی‌تری از مدیریت، ارزیابی یا تغییر سازمانی پرداخته‌اند.

پژوهش حاضر با به کارگیری روش‌های فراترکیب و دلفی و ارائه چارچوبی جامع، توانسته است نه فقط این مؤلفه‌های پراکنده را کنار هم گرد آورد، بلکه جنبه‌های جدید را مطابق نظر خبرگان شناسایی و پیشنهاد کند. تکمیل مؤلفه‌هایی موجود با ۱۱ مؤلفه جدید، مانند تاب‌آوری، مدیریت بحران، و پایداری محیطی، نشان‌دهنده این است که این پژوهش از سطح

تحلیل‌های پیشین فراتر رفته و ابعاد تازه‌ای از دانشگاه اسلامی را به این حوزه وارد کرده است. علاوه بر آن، ارتباط با نهادهای بین‌المللی، حمایت از کارآفرینی اجتماعی و توسعه مهارت‌های عملی و حرفه‌ای دانشجویان، که در این پژوهش معرفی شده‌اند، رویکردی جامع‌نگر و کاربردی به مفهوم دانشگاه اسلامی ارائه می‌دهد.

هر پژوهشی باوجود تلاش برای جامعیت، با محدودیت‌هایی همراه است که در ادامه به آنها اشاره می‌شود. بااین‌حال، این محدودیت‌ها از ارزش و اهمیت نتایج به‌دست‌آمده نمی‌کاهد و می‌تواند به‌عنوان زمینه‌ای برای پژوهش‌های آتی در نظر گرفته شود. باتوجه‌به سرعت تغییرات در حوزه‌های آموزشی و اجتماعی، برخی از مؤلفه‌های شناسایی شده ممکن است در آینده نیازمند بازبینی و به‌روزرسانی باشند. بنابراین، چارچوب پیشنهادی باید به‌صورت دوره‌ای ارزیابی و تعدیل شود. از طرفی در مؤلفه‌های ارتباطات بین‌المللی، به‌دلیل محدودیت در مصاحبه با خبرگان خارجی، تأکید بیشتر بر دیدگاه‌های داخلی بوده است. پژوهش‌های آتی می‌توانند با گسترش دامنه مشارکت، دیدگاه‌های بین‌المللی بیشتری را مدنظر قرار دهند.

پژوهش پیش‌رو با ارائه چارچوبی جامع از مؤلفه‌های مؤثر بر دانشگاه اسلامی، شکاف‌های دانشی موجود در این حوزه را پوشش داده و تلفیق دو روش فراترکیب و دلفی را برای اولین بار به کار برده است. این رویکرد نه‌فقط مؤلفه‌های پرتکرار گذشته را شناسایی کرده، بلکه با افزودن ۱۱ مؤلفه جدید، مانند تاب‌آوری، مدیریت دانش، پایداری محیطی و حمایت از کارآفرینی اجتماعی، به غنای چارچوب افزوده است. برجسته‌سازی ابعاد نوآورانه پژوهش نشان می‌دهد که دانشگاه اسلامی باید با چالش‌های نوظهور همراه باشد و در کنار حفظ اصول اسلامی، بر تحولات فناوری و اجتماعی نیز تمرکز کند. این تحقیق باتوجه‌به استفاده از فناوری‌های نوین نظیر هوشمندی کسب‌وکار، نقشی مهم در مدرن‌سازی دانشگاه‌های اسلامی و تسهیل تصمیم‌گیری مدیریتی ایفا می‌کند.

منابع

ابوالمعالی، خدیجه؛ و گودرزی، مهدی (۱۳۹۳). تبیین معنای زندگی بر اساس تصور از خدا و اضطراب مرگ در دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.

- علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۲(۳)، ۵-۲۴. doi: 10.0497/edus.015.57479
- احمدی، آزاده؛ دلگشائی، یلدا؛ شیرزاد کبریا، بهارک؛ و حمیدی‌فر، فاطمه (۱۴۰۲). شناسایی و واکاوی عوامل مؤثر بر اقتصاد دانش‌محور در آموزش عالی در دانشگاه‌های آزاد اسلامی استان تهران. فصلنامه علمی - پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری. ۱۱ (۴۳)، ۱۰۵-۱۲۰.
- ادیب، یوسف؛ و سرداری، مرضیه (۱۳۹۳). پدیدارشناسی تجارب دانشجویان از برنامه درسی پنهان در دروس معارف اسلامی. علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۲(۳)، ۱۱۳-۱۳۰.
- افتخاری، حجت؛ و افتخاری، جابر (۱۴۰۳). بررسی میزان تطابق برنامه درسی قصدشده و اجراشده دروس تعلیم و تربیت اسلامی رشته علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان. علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۱۲(۲۷)، ۶۷-۹۸. doi: 10.30497/esi.2024.246426.1787
- باقری کراچی، امین؛ عباس‌پور، عباس؛ و آقازاده، احمد (۱۳۹۱). طراحی الگوی شایستگی‌های دانش‌آموختگان دانشگاه اسلامی برای خدمت محوری و تأمین نیازهای جامعه. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۱(۳)، ۵۰۳-۵۲۰.
- تابان، محمد؛ خیری، علیرضا؛ رحیمی پردنجانی، حسن؛ و صیدی، فریده (۱۳۹۳). بررسی رابطه بین سرمایه فکری و خلاقیت در دانشگاه اسلامی. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۳۱-۱۱۵-۱۲۸.
- جوان‌بخش، مرجان؛ فضل‌الهی قمشی، سیف‌اله؛ و ابوالقاسمی، محمود (۱۳۹۹). ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های شایستگی‌های مدیران دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی از دیدگاه اساتید مدیریت و اساتید تمدن اسلامی. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۹(۲)، ۳۷۴-۳۴۹.
- حاجی‌پور، الهام؛ شمس‌الدینی، مریم؛ و حسنی کریم‌آباد، اشکان (۱۳۹۷). ویژگی‌های محصول دانشگاه تراز انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری، نخستین جشنواره تالیفات علمی برتر علوم انسانی اسلامی جایزه ویژه علامه جعفری.
- <https://civilica.com/doc/922805>
- حیدری، سمیرا (۱۳۹۴). تبیین مفهوم «خواندن» در سطح دانشگاه: نقدی بر دیدگاه کریستوفر وینچ از منظر دیدگاه اسلامی عمل. علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۳(۵)، ۱۰۳-۱۲۰. doi: 10.30497/edus.2016.57802
- رضائی ورمزیار، فروزان؛ و شرفی، محمود (۱۴۰۱). مؤلفه‌ها و شاخص‌های دانشگاه اسلامی در

- اندیشه امام خمینی. رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، ۲(۴)، ۴۷-۱.
- رونقی، محمدحسین؛ زین‌الدین، سارا؛ و علم‌بلادی، سپهر (۱۳۹۸). شناسایی و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر پیاده‌سازی مدیریت دانش با استفاده از روش فراترکیب، نشریه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۲۲(۳)، ۱۱۲-۱۳۵.
- رونقی، محمدحسین؛ و دهقانی، مسعود (۱۳۹۹). ارائه چارچوب پذیرش گردشگری الکترونیک با استفاده از روش فراترکیب. گردشگری و توسعه، ۹(۴)، ۶۱-۴۹.
- شکریگی، نرگس؛ مروتی، سهراب؛ و قاسمی، یارمحمدی (۱۳۹۶). بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در دانشگاه اسلامی از منظر قرآن کریم. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۶(۱)، ۷۹-۱۰۲.
- عباسی شاه‌کوه، مهدی؛ و شریعتی، شهروز (۱۳۹۸). جاهلیت مدرن و الزامات تضمینی ایجاد دانشگاه اسلامی. مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۳(۳) (پیاپی ۸۰)، ۴۱۴-۳۹۵.
- عقیلی، پرستو سادات؛ و باقرپور، معصومه (۱۴۰۱). تأثیر آموزش خودنظارتی با رویکرد مراقبه اسلامی بر امنیت روانی و پایداری مذهبی در دانشجویان. علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۱۰(۱۸)، ۲۶۱-۲۸۵. doi: 10.30497/esi.2022.242816.1533
- کریمی، وجیهه؛ و نوه ابراهیم، عبدالرحیم (۱۳۹۹). تحلیل و تبیین تأثیر مؤلفه‌های مدیریتی، ساختاری و نگرشی فرهنگ بر تولید علوم انسانی در دانشگاه اسلامی: بررسی وضع موجود در دانشگاه پیام نور. علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۸(۱۴)، ۹۷-۱۲۰. doi: 10.30497/edus.2020.75329
- مانیان، امیر؛ و رونقی، محمدحسین (۱۳۹۴). ارائه چارچوب جامع پیاده‌سازی بازاریابی اینترنتی با استفاده از روش فراترکیب. مدیریت بازرگانی، ۷(۴)، ۹۰۱-۹۲۰.
- محمدیان، محمود؛ و رونقی، محمدحسین (۱۳۹۰). تکنیک‌ها و استراتژی‌های ارتقای برند (چاپ ۲)، تهران: نشر مهربان.
- معینی‌فر، محدثه؛ و معینی‌فر، مریم (۱۳۹۹). ریزش‌ها و رویش‌های حوزه علوم اسلامی دانشگاهیان. مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۴(۲) (پیاپی ۸۳)، ۴۱۷-۴۳۸.
- مهرآوردگی‌گلو، شهرام (۱۴۰۰). شناسایی مؤلفه‌های دانشگاه تمدن‌ساز ایرانی اسلامی: یک مطالعه فراترکیب. مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۵(۱) (پیاپی ۸۶)، ۱۳۲-۱۵۳.
- موسوی، فرانک (۱۳۹۵). سیاست‌گذاری تحقق دانشگاه اسلامی با تأمل بر دیدگاه امام

- خمینی (ره). پژوهشنامه متین، ۱۸ (۷۳)، ۱۲۷-۱۴۳.
- میرزاحمدی، محمدحسن؛ و صحبت‌لو، علی (۱۳۸۶). اهداف دانشگاه اسلامی. دانشگاه اسلامی، ۱۱ (۱)، ۶-۱۶.
- نظریان جشن‌آبادی، جواد؛ پویا، علیرضا؛ و باقری، روح‌اله (۱۴۰۲). ارائه مدلی برای سیاست‌گذاری بودجه در برنامه‌های ارتباط دانشگاه با جامعه با رویکرد پویایی‌شناسی سیستم (مورد مطالعه: دانشگاه فردوسی مشهد). چشم‌انداز مدیریت صنعتی، ۱۳ (۱)، ۹-۴۰.
- نعمتی، محمدعلی؛ و موسوی امیری، سیده طیبه (۱۳۹۸). تدوین الگوی مؤلفه‌های مؤثر بر تحقق دانشگاه‌پژوهی در دانشگاه اسلامی. مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۸ (۱۷)، ۸۱-۱۰۲.
- doi: 10.30497/edus.2015.57484
- Abdoulaye, K. (2002). Research trends in library and information science at the International Islamic University Malaysia. *Library Review*, 51(1), 32-37.
- doi:10.1108/00242530210413922
- Ahmad, K. & Fontaine, R. (2011). Islamic leadership at the international Islamic University Malaysia. *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 19(2), 1-10.
- doi:10.31436/ijema.v19i2.179
- Al Shobaki, M. J., & Naser, S. S. A. (2016). Decision support systems and its role in developing the universities' strategic management: Islamic university in Gaza as a case study. *International Journal of Advanced Research and Development*, 1(10), 33-47.
- <https://www.advancedjournal.com>
- Alanazi, A. F., Alghamdi, R. A. N., Alhokail, S. O., Jailan, A. M., Aljaser, A. A., Alkanhal, A., & Jailan IV, A. M. (2024). Exploring the Enigmatic Link: Unraveling the Relationship Between Obesity and Cigarette Smoking Among Diverse College Students at Imam Mohammed Ibn Saud Islamic University in Riyadh, Saudi Arabia. *Cureus*, 16(3).
- doi: 10.7759/cureus.56158
- Alferjany, A. A. M., Salama, A. A. Amuna, Y. M. A., Al Shobaki, M. J., & Naser, S. S. A. (2018). The relationship between correcting deviations in measuring performance and achieving the objectives of control-the Islamic University as a model. *International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS)*, 2(1), 74-89.
- <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01695427>
- Amir, A. N. (2019). A Islamization and the Vision of the International Islamic University. *BITARA International Journal of Civilizational Studies and Human Sciences*, 2(2), 74-82.
- <https://bitarajournal.com/index.php/bitarajournal/article/view/53>
- Assa'idi, S. D. (2021). Religious Education Curriculum in Indonesian Islamic University in the Digital Age: Incepting Thematic Alquran of Fadlur

- Rahman. *Journal of Social Studies Education Research*, 12(3), 294-311.
<https://jsser.org/index.php/jsser/article/view/3507>
- Azizaha, Y. N., Rijalb, M. K., Rumainurc, U. N. R., Pranajayae, S. A., Ngiuf, Z., Mufidg, A., & Maui, D. H. (2020). Transformational or transactional leadership style: Which affects work satisfaction and performance of Islamic university lecturers during COVID-19 pandemic. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(7), 577-588. doi:10.31838/srp.2020.7.82
- Darmadji, A., Prasoj, L. D., Riyanto, Y., Kusumaningrum, F. A., & Andriansyah, Y. (2018). Publications of Islamic University of Indonesia in Scopus Database: a bibliometric assessment. *COLLNET Journal of Scientometrics and Information Management*, 12(1), 131-109.
doi: 10.1080/09737766.2017.1400754
- Y. M. (2021). & Abu Amuna, A., El_sawalhy, E. Y., Kassim, E. A., Aql Technology Business Incubators-TBIs Role in Promoting Freelancing Concept in Gig Economy'Case Study: Islamic University Incubator BTI'. *International Journal of Academic Management Science Research (IJAMSR) ISSN*, 40-52.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3817065
- Haron, H., Ramli, N. M., Jamil, N. N., & Rahman, A. R. A. (2022). Values in an Islamic University in Malaysia: Analysis from western and Islamic perspectives. *The Journal of Muamalat and Islamic Finance Research*, 86-105.
<https://doi.org/10.33102/jmifr.v19i1.415>
- Ichsan, I. Z., Rahmayanti, H., Purwanto, A., Sigit, D. V., Ali, A., Kurniawan, E., & Rahman, M. M. (2020). COVID-19 Outbreak on Environment: Profile of Islamic University Students in HOTS-AEP-COVID-19 and PEB-COVID-19. *Online Submission*, 5(1), 167-178. doi:10.24042/tadris.v5i1.6283
- Jouda, A. A., Ahmad, U. N. U., & Dahleez, K. A. (2016). The impact of human resource management practices on employees performance: The case of Islamic University of Gaza in Palestine. *International Review of Management and Marketing*, 6(4), 1080-1088.
<https://www.econjournals.com/index.php/irmm/article/view/3404>
- Miftahuddin, M., Azni, A., Mujahidin, A., Anwar, K., & Anwar, A. (2022). Moderation At Islamic University in Riau Province: a reviewed case. *Al-Ishlah: Jurnal Pendidikan*, 14(3), 3840-3829.
doi: 10.35445/alishlah.v14i3.1805
- Mohamadabadi, T. A., Nazarian-Jashnabadi, J., Daryani, M. A., Al-Rashid, M. A., & Campisi, T. (2025). Factors affecting online customer experience of food delivery services during crisis: TISM and Delphi techniques. *Sustainable Futures*, 9, 100408. doi:10.1016/j.sfr.2024.100408
- Mohammadian, M & Ronaghi M.H. (2010). Brand Promotion Strategies and Techniques, Tehran: KetabeMehraban press.

- Muafiah, E., Mumtaz, N. M., & Maharani, S. (2023). Leadership style and educational quality at state islamic university. *AL-ISHLAH: Jurnal Pendidikan*, 15(1), 410-399. doi:10.35445/alishlah.v15i1.2453
- Mudra, H. (2023). Responses and preferences of rural Islamic university EFL learners for written corrective feedback. *Englisia: Journal of Language, Education, and Humanities*, 11(1), 163-183. doi:10.22373/ej.v11i1.17943
- Nezhad, M. Z., Nazarian-Jashnabadi, J., Mehraeen, M., & Rezazadeh, J. (2024). PERAM: An Efficient Readiness Assessment Model for the Banking Industry to Implement IoT—A Systematic Review and Fuzzy SWARA Methods. *Journal of Intelligent Decision Making and Information Science*, (1), 120-155. doi:10.59543/jidmis.v1i.12617
- Nuryanta, N. (2018). The implementation of strategic management on competitive advantage in Islamic University of Indonesia (UII) Yogyakarta. *Indonesian Journal of Interdisciplinary Islamic Studies (IJIIS)*, 1-30. doi:10.20885/ijiis/vol2.iss1.art1
- Purwanto, A. (2020). Effect of hard skills, soft skills, organizational learning, and innovation capability on Islamic university lecturers' performance. *Systematic Reviews in Pharmacy*. <https://ssrn.com/abstract=3986845>
- Ronaghi, M. H., Zeinodinzadeh, S., & Alambeladi, S. (2019). Identification and ranking the factors affecting the knowledge management implementation using Metasynthesis Method. *Library and Information Sciences*, 22(3), 112-135. doi: 10.30481/ijlis.2019.183033.1553
- Sandelowski, M., & Barroso, J. (2003). Toward a metasynthesis of qualitative findings on motherhood in HIV-positive women. *Research in nursing & health*, 26(2), 153-170. doi: 10.1002/nur.10072
- Siddiq, A. (2023). Reforms on Islamic Education in Indonesia (A Case of Pesantren, Madrasah, and Islamic University). *Shibghoh: Prosiding Ilmu Kependidikan UNIDA Gontor, 1*, 67-78. Retrieved from <https://ejournal.unida.gontor.ac.id/index.php/shibghoh/article/view/9220>
- Zimmer, L. (2006). Qualitative meta-synthesis: a question of dialoguing with texts. *Journal of advanced nursing*, 53(3), 311-318. doi: 10.1111/j.1365-2648.2006.03721.x.
- Zuhri, F. (2019). Evaluation of Lecturer Performance (Reviewed from Certification and Work Experience in the Sulthan Thaha Syaifuddin State Islamic University Jambi). *Dinasti International Journal of Management Science*, 1(1), 21-12. doi:10.31933/dijms.v1i1.21

